

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Rozmieszczenie i rozwój układów zaglomerowanych na obszarze Małopolski od XIII do XX wieku

Author: Robert Krzysztofik

Citation style: Krzysztofik Robert. (2008). Rozmieszczenie i rozwój układów zaglomerowanych na obszarze Małopolski od XIII do XX wieku. "Geographia. Studia et Dissertationes" (T. 30 (2008), s. 85-104).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ROBERT KRZYSZTOFIK*

Rozmieszczenie i rozwój układów zaglomerowanych na obszarze Małopolski od XIII do XX wieku

---

ZARYS TREŚCI

W artykule przedstawiono rozwój i specyfikę form zaglomerowanych na obszarze historycznej Małopolski w ujęciu dynamicznym od XIII wieku do XX wieku. Z uwagi na duże zróżnicowanie form oraz długi okres badań zaproponowano indywidualną metodę pomiaru omawianych układów osadniczych. Zwrócono uwagę zarówno na najważniejsze determinanty formułujące zespoły zaglomerowane, jak i niektóre indywidualne cechy poszczególnych skupień miejskich.

WPROWADZENIE

Aglomeracje i zespoły miejskie stanowią jeden z głównych problemów badań nad procesami urbanizacji. Zagadnienie to było wielokrotnie poruszane w krajowej literaturze geograficznej i urbanistycznej, zarówno w ujęciu lokalnym, jak i ogólnopolskim (por. wybrane prace w: *Geografia osadnictwa...*, 1994). W opracowaniach starszych ważnym elementem rozważań były najczęściej próby definicji i delimitacji (por. m.in.: Leszczycki, Eberhardt, Heřman, 1971; *Aglomeracje miejskie...*, 1973; Karłowicz, 1978; Rykiel, 1978; Gontarski, 1980; Jagielski, 1989). Z kolei w nowszych opracowaniach na plan pierwszy wysuwają się wątki związane z wybranymi aspektami globalizacji, metropolizacji i zmian funkcjonalnych w obrębie aglomeracji miejskich (por.: Jałowicki, 2002; Kuciński, Kudłacz, Markowski i in., 2002; *Multipolar patterns...*, 2002; *Bipolarny rozwój...*, 2003). Podkreślić należy, że badania nad aglomeracjami i zespołami miejskimi mają także znaczący dorobek w piśmiennictwie historyczno-urbanistycznym (m.in.: Grabowski, 1914; Dumała, 1973; Nietyksza,

---

* Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk o Ziemi, ul. Będzińska 60, 41-200 Sosnowiec.

1986—1987; Czaharowski, 1991; Wyrozumski, 1996; Rajman, 2004) i historyczno-prawnym (m.in. Mazurkiewicz, 1956; Kulejewska-Topolska, 1969). W niniejszym artykule, w celu większego uwiarygodnienia badań, uwzględniono dorobek naukowy i nurt badań geograficzno-osadniczych oraz historyczno-osadniczych.

W powszechnym odbiorze problem rozwoju zespołów miejskich na obszarze Polski w rozwoju dziejowym sprowadzany bywa często do pewnych uogólnień; zakłada się, że:

- aglomeracje są skupione tylko wokół największych miast,
- rozmieszczenie miast na pozostałym obszarze jest równomierne,
- początek rozwoju procesów aglomeracyjnych datuje się dopiero od II połowy XIX wieku (por. np. Malisz, 1966).

Lustracja wybranych źródeł i opracowań oraz analiza rozmieszczenia miast przedindustrialnych dokonane w innym miejscu (Krzysztofik, 2003, 2007) dowodzą, że w przypadku niektórych regionów przytoczone tezy nie potwierdzają się w pełni.

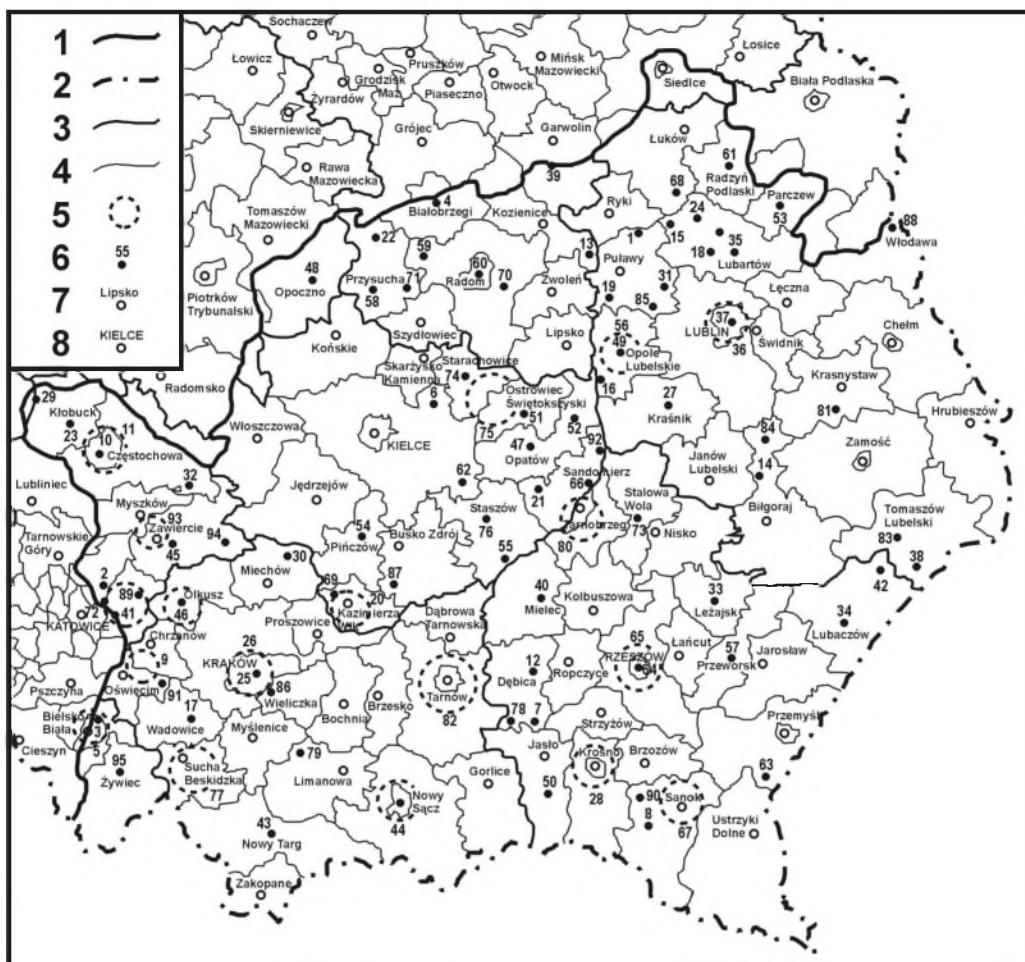
Celem niniejszego artykułu jest więc ostateczne ustalenie roli zespołów miejskich w ewolucji układu osadniczego południowo-wschodniej części Polski, zdefiniowanej w granicach historycznej Małopolski — jednego z kilku podstawowych regionów geograficzno-historycznych kraju.

W odniesieniu do współczesnego podziału administracyjnego kraju w pracy uwzględniono w całości obszar województw: małopolskiego, podkarpackiego i świętokrzyskiego, a ponadto przeważającą część województwa lubelskiego, wschodnią część województwa śląskiego i łódzkiego oraz południową część województwa mazowieckiego (rys. 1). Z punktu widzenia badań historyczno-geograficznych analizowany obszar obejmuje Małopolskę „właściwą” (dawne województwa: krakowskie, sandomierskie i lubelskie) oraz zachodnie rubieże dawnych ziem i województw ruskich, aktualnie znajdujących się w granicach Polski¹. Zasięg badanej przestrzeni wyznacza współczesna granica Polski oraz granica Małopolski z innymi regionami historyczno-geograficznymi z około 1770 roku, ale poprowadzona w nawiązaniu do obecnego podziału na gminy². Obszar badań liczy łącznie 57 555 km², co stanowi około 18,4% powierzchni Polski. Zakres czasowy badań mieści się w przedziale od I połowy XIII wieku, a więc począwszy od pierwszych lokacji miejskich na tym terenie, aż do czasów współczesnych — przełomu XX i XXI wieku.

---

¹ Przyjęcie kryterium geograficzno-historycznego w delimitacji obszaru badań wynika z długo- i krótkotrwałości tak określonych granic regionalnych w epoce feudalnej, przy jednocześnie ich dużej zmienności i krótkotrwałości w XIX i XX wieku.

² Wyjątek stanowi obszar miasta Bielsko-Biała oraz gmin miejsko-wiejskich: Krzepice, Łaskarzew i Włodawa. We wszystkich przypadkach mamy do czynienia z dawnymi układami bicen-trycznymi miast, gdzie każdy z ośrodków znajdował się w innym regionie historyczno-geograficznym.

Rys. 1. Rozmieszczenie zespołów miejskich na obszarze Małopolski w okresie od XIII wieku do XX wieku (Opracowanie własne):

1 — granica historycznej Małopolski, 2 — granica państwa, 3 — granice województw, 4 — granice powiatów, 5 — współczesne aglomeracje i zespoły miejskie, 6 — aglomeracje i zespoły miejskie, 7 — zanikłe miasta powiatowe, 8 — miasta wojewódzkie

Fig. 1. Distribution of urban agglomerations in the area of The Small Poland Region from XIII to XX century (By author):

1 — boundary of The Small Poland, 2 — international boundary, 3 — boundaries of voivodship, 4 — boundaries of counties, 5 — contemporary existing urban agglomerations, 6 — former (not existing) urban agglomerations, 7 — county towns, 8 — voivodeship towns

Założono, że procesy aglomeracyjne są jednym z podstawowych elementów typowych i stałych w rozwoju miast i systemów miejskich. Trwałość omawianych tu zjawisk wynika z natury mechanizmów społeczno-ekonomicznych, pobudzanych działaniem siły odśrodkowej i dośrodkowej, a jednocześnie ograniczanych różnego

typu barierami. Miastotwórcze czynniki aglomeracyjne decydują jedynie o liczbie i wielkości ośrodków budujących konkretne zespoły.

Opis mechanizmów rozwoju aglomeracji był już wielokrotnie przytaczany zarówno na forum krajowym (m.in. Liszewski, Maik, 2000; Jałowicki, 2002), jak i zagranicznym (m.in. Kaplan, Wheeler, Holloway i in., 2004; Pacione, 2005). Należy zwrócić jednak uwagę na odmienność rozwoju aglomeracji *sensu stricto* i konurbacji miejskich. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z wyraźnym działaniem sił odśrodkowych, które w skali przestrzennej prowadzą do selekcji wybranych działalności miastotwórczych i lokalizacji ich poza obrębem głównej metropolii. Działalności te w sprzyjających warunkach mogą prowadzić do ostatecznego umiastowienia osiedla, w którym je zlokalizowano. Inaczej jest w przypadku konurbacji. Tu siłą sprawczą są lokalne, wielopunktowe i równoważące się siły dośrodkowe. Czynnikiem miastotwórczym zaś ma — w przeciwieństwie do aglomeracji — charakter pierwotny, a nie nabyty. Różnice pojawiają się także w odniesieniu do modelowych kształtów każdej z form osadniczych. W wypadku aglomeracji ma miejsce tendencja do tworzenia układu koncentryczno-promienistego, a w przypadku konurbacji — układu powierzchniowego, sektorowego czy liniowego. Wspólną cechą aglomeracji i konurbacji jest występowanie różnego typu barier i progów rozwojowych, uniemożliwiających lub opóźniających powstanie jednego dużego ośrodka. Po II wojnie światowej w Polsce można jednak zauważyć tendencję do centralizacji układów konurbacyjnych, przy często obserwowanym zjawisku przemian aglomeracji monocentrycznych w formy wielo-ośrodkowe. W niniejszym artykule pod pojęciem aglomeracji lub konurbacji rozumiemy zespół miejski składający się z co najmniej trzech miast. Natomiast układy dwuośrodkowe zostały zdefiniowane jako miasta bliźniacze, w tym także interurbacje. Te ostatnie łączą w swym rozwoju elementy typowe dla kształtowania się zarówno aglomeracji, jak i konurbacji. Charakter przejściowy mają także aglomeracje policentryczne, które głównie powstają na podstawie wcześniejszych układów konurbacyjnych.

TYPOLOGIA I METODOLOGIA WYDZIELANIA AGLOMERACJI MIEJSKICH W UJĘCIU GEOGRAFICZNO-HISTORYCZNYM

W badaniach nad aglomeracjami jedną z podstawowych kwestii badawczych jest zagadnienie ich delimitacji. Problem ten staje się bardziej skomplikowany, gdy przedmiotem badań są skupienia miast funkcjonujące w różnych epokach historycznych. Jednolita metoda pomiaru jest tu całkowicie nieprzydatna. Wynika to po pierwsze z różnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, po drugie zaś — z wielu braków źródłowych w odniesieniu do okresu feudalnego, w tym zwłaszcza średniowiecznego. Praktycznie jedynym możliwym kryterium nadają-

cym się do zdefiniowania i delimitacji zespołów miejskich w niniejszym artykule były dwa elementy przestrzenne: odległości międzymiejskie oraz specyfika sąsiedztwa miast.

Geograficzno-historyczny aspekt badań nad obszarami zaglomerowanymi obliguje przy ich definiowaniu do wyróżnienia kilku istotnych kryteriów typologicznych. W założeniu mają one uwzględniać elementy wyjaśnień charakterystycznych dla nauk geograficznych oraz historycznych. Z uwagi na niewielki zasób informacji źródłowych na temat miast feudalnych możliwa jest ograniczona wiarygodność co do prawidłowości przyporządkowania niektórych zespołów miejskich konkretnym typom.

Typologia dynamiczna

Pierwsze kryterium odnosi się do chronologii rozwoju aglomeracji na badanym obszarze. Podstawowym wyznacznikiem są tu okresy dziejów społeczno-ekonomicznych i politycznych ziem współczesnej Polski. Ogólnie w typologii dynamicznej wyróżnić można pięć głównych okresów rozwojowych:

- średniowieczny (XIII—XV wiek),
- wczesnonowożytny (XVI—XVIII wiek),
- industrialny (XIX wiek —1945 roku),
- powojenny (lata 1946—1989),
- współczesny (od 1990 roku).

Zespoły miast funkcjonujące w ramach pierwszych czterech przedziałów czasowych określić należy jako aglomeracje zanikłe, chyba że ich rozwój jest kontynuowany. Ostatni z wymienionych okresów, z uwagi na fakt, iż rozpoczął się niedawno, ma charakter inicjalny. Mając na uwadze przytoczony podział, możemy wyróżnić aglomerację:

- krótkotrwałą (funkcjonującą tylko w jednym z wymienionych przedziałów czasowych),
- długotrwałą (funkcjonującą w kilku spośród wymienionych przedziałów czasowych).

Typologia przestrzenno-funkcjonalna

Istotnym elementem typologii zespołów zaglomerowanych jest aspekt modelowania ich przestrzeni osadniczej z uwzględnieniem jej funkcji. W niniejszym artykule w odniesieniu do miast małopolskich zaproponowano podział uwzględniający:

- aglomeracje monocentryczne — z jednym wyraźnie dominującym ośrodkiem i co najmniej dwoma ośrodkami podporządkowanymi;

- aglomeracje policentryczne — z co najmniej dwoma ośrodkami dominującymi, z których przynajmniej jeden posiada co najmniej dwa ośrodki podporządkowane;
- konurbacje — zespoły, w których spośród co najmniej trzech ośrodków miejskich żaden nie jest wyraźnie uprzywilejowany w porównaniu z pozostałymi;
- miasta bliźniacze, w tym interurbacje — zespół dwóch miast o zróżnicowanych zależnościach funkcjonalnych pomiędzy obiema jednostkami.

Typologia genetyczno-rozwojowa

Trzeci z aspektów typologicznych odnosi się do kryterium genezy i późniejszego rozwoju danego zespołu (tabela 1). W tym przypadku podstawą wydzielenia poszczególnych typów było zdefiniowanie specyfiki sił miastotwórczych i ewolucji przekształceń danego zespołu miejskiego. Ostatecznie wyróżniono sześć typów: ewolucyjny zależny, ewolucyjny niezależny, konurbacyjny, konkurencyjny, potranslacyjny i epifityczny.

TABELA 1 Wartości punktowe wybranych cech określających aglomeracje miejskie
TABLE 1 Numerical values for some features describing of urban agglomerations

Okres historyczny	Odległości międzymiej- skie [km]		Odległości krawędzi stref zabudowanych [km]		Lokalizacja ośrodków wiejskich	
	przedział	punkt	przedział	punkt	przedział	punkt
Feudalny	0—1	5	0—1	5	nie	5
	2—3	3	2—5	3	tak	1
	4—5	1				
Industrialny	0—3	5	0—2	5	nie	5
	4—8	3	3—12	3	tak	2
	9—12	1				
Powojenny i współczesny	0—3	5	0—5	5	nie	5
	4—12	3	6—20	3	tak	3
	13—20	1				

Źródło: Opracowanie własne.

Typ ewolucyjny zależny charakteryzuje aglomeracje, w których powstanie ośrodków podrzędnych jest następstwem rozrostu głównego ośrodka metropolitalnego. Działające odśrodkowe siły miastotwórcze lokalizują część działalności ekonomiczno-społecznych poza obrębem większego miasta. W ślad za urbanizacją strefy zewnętrznej metropolii w jej ramach postępuje proces selektywnego umiastowienia.

Typ ewolucyjny niezależny cechuje aglomeracje, w których rozrastający się ośrodek metropolitalny wchłania w orbitę swych oddziaływań miasta powstałe przed okresem jego dynamicznego rozwoju. Ich powstanie nie było w żaden sposób de-

terminowane bliskością głównego ośrodka późniejszej aglomeracji. Rozwój tego typu układów osadniczych jest charakterystyczny dla ostatnich 150 lat, a wynika z dynamicznego wzrostu przestrzeni administracyjnej większych miast. Miasta w takim przypadku „przybliżają się” do siebie nawet o kilkanaście kilometrów.

Typ konurbacyjny wyróżnia niezależny wzrost kilku, kilkunastu ośrodków, mających analogiczny genotyp funkcjonalny lub rozwijających się na podstawie tego samego czynnika miastotwórczego. Zgodnie z definicją konurbacji, nie występują tu bardzo wyraźne różnice w potencjale demograficznym pomiędzy poszczególnymi miastami, a równocześnie zanika element podrzędności funkcjonalnej.

Kolejne cztery typy zespołów zaglomerowanych: konkurencyjny, potranslacyjny, epifityczny i uzupełniający, odnoszą się do układów miast bliźniaczych i interurbacji. Część z opisanych tu mechanizmów występuje także w zespołach wielo- ośrodkowych, w relacjach pomiędzy parami współtworzących je miast.

Typ konkurencyjny jest charakterystyczny dla miast-wrót, bliźniaczych miast granicznych i miast w przeszłości mających różnych właścicieli. W sposób naturalny dochodzi w tym przypadku do rywalizacji pomiędzy dwoma ośrodkami. Po dłuższym czasie na ogół jeden z nich — ale zdarza się też, że oba — degraduje się ekonomicznie i prawno-administracyjnie. Ten typ układów bliźniaczych jest właściwy okresowi feudalnemu.

Typ zespołów potranslacyjnych (cechujących zwłaszcza epokę feudalną) obejmuje pary miast, z których jedno zanika, a drugie wzrasta na skutek aktu przeniesienia na nowe miejsce. Okres współistnienia obu jednostek definiuje ostateczna degradacja prawno-administracyjna tzw. starego miasta. Nie zawsze jednak współistnienie tzw. starego i nowego miasta ma podłoże translacji miejskiej.

Typ epifityczny stanowi model bardzo specyficzny, a co za tym idzie — bardzo rzadki. W tym przypadku mamy do czynienia z wchłonięciem przez nowe miasto, z reguły powstałe w wiekach XIX—XX, funkcjonującego ośrodka o genezie feudalnej. Nowo powstały dynamicznie rozwijający się ośrodek o funkcjach przemysłowych, który początkowo korzysta z bliskości starszego miasteczka usługowego, po pewnym czasie integruje je w swych granicach administracyjnych. W większości przypadków układy epifityczne mają charakter interurbacji.

Do interurbacji zaklasyfikować trzeba także większość układów uznanych za typ uzupełniający. W takim przypadku zachodzi widoczna równowaga między miastami. Jeśli dochodzi do integracji przestrzenno-administracyjnej obu jednostek, to ośrodkiem dominującym jest z reguły starsze miasto o funkcjach usługowych, a ośrodkiem podporządkowanym — nowe miasto o funkcjach wyspecjalizowanych, głównie produkcyjnych.

W badaniach nad wydzieleniem aglomeracji miejskich przyjęto stosować kilka istotnych determinant:

- odległości międzymiejskie,
- ciągłość przestrzeni administracyjnej,
- ciągłość zabudowy o charakterze miejskim,
- wysokie wskaźniki gęstości zaludnienia w miastach i ich otoczeniu,
- charakter funkcjonalny miast i gmin wchodzących w skład danego zespołu miejskiego,
- powiązania w zakresie sfery usług oraz dojazdów do pracy i inne.

Ujęcie geograficzno-historyczne w oczywisty sposób uniemożliwia sięgnięcie do wszystkich wymienionych cech. W praktyce pozostaje tylko kilka wyróżników nawiązujących do uwarunkowań danego zespołu zaglomerowanego. W niniejszym artykule uwzględniono trzy z nich:

- odległości między poszczególnymi miastami aglomeracji lub konurbacji,
- minimalne odległości pomiędzy krawędziami stref zabudowanych dwóch różnych miast,
- lokalizacja ośrodków wiejskich pomiędzy dwoma miastami aglomeracji.

Cechy te potraktowano elastycznie w zależności od tego, do jakiego okresu historycznego się odnoszą: feudalnego (do 1800 roku), industrialnego (lata 1801—1945) czy powojennego i współczesnego (po 1945 roku). Każdej z cech, w zależności od stopnia jej zaistnienia, przyporządkowano odpowiednią liczbę punktów. Maksymalnie konkretne połączenie mogło uzyskać 15 punktów (tabela 1). Dla form zaglomerowanych, gdzie występowały trzy lub więcej ośrodków, uśredniono wartości wszystkich zachodzących powiązań. Połączenia, które uzyskały od 0—5 punktów, uznano za zespół słabo zintegrowany, połączenia liczące 6—10 punktów traktowano jako zespół zintegrowany, a w przypadku 11—15 punktów — jako zespół silnie zintegrowany. Z uwagi na niezastosowanie w tym przypadku innych kryteriów badawczych, jak chociażby specyfika powiązań społeczno-ekonomicznych czy kwestie demograficzno-społeczne, należy ujęcie to określić jako uogólnione.

SPECYFIKA PROCESÓW AGLOMERACYJNYCH W MAŁOPOLSCE DO 1989 ROKU

Pierwsze dwa zespoły zaglomerowane powstały na obszarze Małopolski już w XIII wieku (zespół Krakowa i Sandomierza). Wyjątkowo dużo przybyło ich w następnym stuleciu. Wiązało się to z polityką miejską Kazimierza Wielkiego. I tak na okres ten przypada m.in. rozwój jednego z największych zespołów miejskich Europy Środkowej — zależnej aglomeracji Krakowa z Kazimierzem i Kleparzem (B e l z y t, 1999). W większości układy miast zaglomerowanych miały jednak wtedy charakter potranslacyjny. Przebudowie prawnej ustroju miejskiego to-

warzyszyły w tym przypadku translokacje przestrzenne miast³. Szczegółowo zagadnienie to omówił F. K i r y k (1980). Przyczyny translacji sprowadzić można do dwóch głównych przesłanek:

- niedogodnego położenia fizycznogeograficznego (powodzie, niekorzystny mikroklimat, trudności z transportem);
- działań wojskowych (zniszczeniu tzw. starego miasta towarzyszyła lokalizacja nowego ośrodka w miejscu korzystniejszym z obronnego punktu widzenia).

Przykładem zespołu, w którym translokacja miała zarówno uwarunkowania przyrodnicze, jak i antropogeniczne jest Leżajsk. Z założenia zespoły potranslacyjne krótko istniały. W sprzyjających warunkach mogły jednak funkcjonować ponad 100 lat (zespół Żywca). Wyjątkowy charakter w miejskich dziejach Polski ma 750-letnia transurbacja Starego i Nowego Sącza⁴.

Do przełomu XV—XVI wieku na badanym obszarze występowały już niemal wszystkie typy genetyczno-rozwojowe aglomeracji miejskich. Zjawiskiem dominującym było jednak tworzenie się zespołów miast bliźniaczych o charakterze konkurencyjnym i uzupełniającym. Założono, że charakter uzupełniający miały jedynie skupienia mające tego samego właściciela bądź będące pod wspólną jurysdykcją. Tak przedstawiała się sytuacja głównie w Wielkopolsce. Rozwój wielu miast wzmacniany był tam w okresie wczesnonowożytnym zakładaniem w sąsiedztwie wyspecjalizowanego ośrodka, zamieszkałego przez ludność niemieckojęzyczną. Różnice językowe, wyznaniowe i kulturowe sprawiały, że w ogromnej większości przypadków lokacja tzw. nowego miasta stała się kanonem ówczesnych procesów urbanizacyjnych (por. W r ó b l e w s k a, 1977). Duża liczba ośrodków tego typu miała jednocześnie postać feudalnych interurbacji.

W Małopolsce większość układów bliźniaczych miała natomiast charakter konkurencyjny. Linia podziału pomiędzy dwoma ośrodkami miejskimi biegła najczęściej wzdłuż granic:

- państwa polskiego (Będzin—Czeladź),
- województw (Krzepice—Kuźniczka),
- dóbr panujących np. z kościelnymi (Częstochowa—Częstochówka),
- dwóch różnych domen magnackich czy szlacheckich (Narol—Lipsko).

Innym elementem typowym dla Małopolski były lokacje tzw. nowych miast dla Żydów (Granica, Izbica, Lubycza, Modrzejów)⁵. W obu regionach podstawowym celem tworzenia tego typu ośrodków była społeczno-ekonomiczna separacja dwóch odmiennych grup religijno-narodowościowych. Różnice międzyregionalne

---

³ W literaturze przedmiotu obok określeń typu *translacja* i *translokacja* funkcjonuje także pojęcie *transurbacji* (por. B a r t k o w s k i, 1981).

⁴ Przenosiny Sącza w XIII wieku w rzeczywistości odbywały się dwuetapowo: z grodu w Podegrodziu do miasta Starego Sącza i z miasta Starego Sącza do miasta Nowego Sącza (Ż a k i, 1974).

⁵ Charakterystycznym wyróżnikiem tego typu ośrodków był brak świątyni chrześcijańskiej. Ta znajdowała się w sąsiednim ośrodku konkurencyjnym.

TABELA 2

Aglomeracje i zespoły miejskie na obszarze Małopolski w okresie od XIII do XX wieku

TABLE 2

Agglomerations in the area of The Small Poland Region in the period from 13'th to 20'th century

Zespół miejski	Aglomeracja	Liczba miast*	Typologia I	Typologia II	Typologia III	Typologia IV
1		2	3	4	5	6
1. Baranowa		2	B	D	C, D	C
2. Będzina		2	A, B, C	D	D	A
3. Białej		2	B, C, D	D	C, D, F	C
4. Białobrzegów		2 (1)	B, C	D	C, D	A
5. Bielska-Białej		6	D	A	A, B	B
6. Bodzentyna		2	A	D	E	A
7. Brzostka		2	B	D	G	C
8. Bukowska		2	B, C	D	D	C
9. Chrzanowsko-oświęcimska		7—10	C, D	B	B, C	C
10. Częstochowy		2	B, C	D	D, F	B
11. Częstochowska		8	D	A	A, B	B
12. Dębicy		2	B	D	D, F	C
13. Gniewoszowa		2	B, C	D	D	C
14. Goraja		2	B, C	D	D	A
15. Jeziorzan		2	B	D	D	B
16. Józefowa		2	B	D	D	A
17. Kalwarii Zebrzydowskiej		2—3	B, C	D	C, F	A
18. Kamionki		2	B	D	G	C
19. Kazimierza Dolnego		2	B, C	D	C, D	B
20. Kazimierzy Wielkiej		3	D	B	C	B
21. Klimontowa		2	B	D	D	A
22. Klwowa		2	B	D	G	C
23. Kłobucka		2	A	A	E	C
24. Kocka		2	B	D	G	C
25. Krakowa		3—4	A, B, C	A	A, D, E	C
26. Krakowska		7—13	D	A	A, B	B
27. Kraśnika		2	D	D	G	B
28. Krośnice (Podkarpacka)		6—9	D	B	B	A
29. Krzepic		2 (1)	B, C	D	D	C
30. Książa		2	B	D	A	C
31. Kurowa		2	B, C	D	D	A
32. Lelowa		2	A	A	E	B
33. Leżajska		2	A	A	E	B
34. Lubaczowa		2	B	D	D	A
35. Lubartowa		4—5	B	D	G	C
36. Lubelska		2—3	D	A	A, B	C
37. Lublina		4—7	B, C	A	A, D	B
38. Lubyczy Królewskiej		3	B	C	C, D	A
39. Łaskarzewa		2	B	D	D	C
40. Mielca		2	A, B	D	D	A
41. Modrzejowa		3 (2)	B, C	C	C, D	C
42. Narola		2	B	D	D	C

* W przypadku zespołów powojennych podano liczbę miast na obszarze Małopolski, a w wypadku pozostałych — liczbę ogółem, w nawiasie zaś — liczbę położonych w Małopolsce miast.

1	2	3	4	5	6
43. <i>Nowego Targu</i>	2	A	A	E	C
44. <i>Nowego Sącza</i>	2	A, B, C, D	A	A, E	A
45. <i>Ogrodzieńca</i>	2	A, B, C	D	D	A
46. <i>Olkusza</i>	2	D	A	B, G	C
47. <i>Opatowa</i>	2	A	A	E	C
48. <i>Opoczna</i>	2	A	A	E	C
49. <i>Opola Lubelskiego</i>	2	B	D	D	C
50. <i>Osieku</i>	2	A, B, C	D	C, D	A
51. <i>Ostrowca Świętokrzyskiego</i>	2—4	B, C, D	D	C, D	B
52. <i>Ożarów</i>	4	B, C	C	C, D	A
53. <i>Parczewa</i>	2	B	D	G	C
54. <i>Pińczowa</i>	2	B	D	D	C
55. <i>Polańca</i>	2	A	A	E	C
56. <i>Poniatowej</i>	2	D	D	G	B
57. <i>Przeworska</i>	2	B	A	G	C
58. <i>Przysuchej</i>	2	B	D	C, D	C
59. <i>Przytyku</i>	2	B	A	A	C
60. <i>Radomia</i>	2	A	A	E	C
61. <i>Radzyń Podlaskiego</i>	2	B	D	G	C
62. <i>Rakowa</i>	3	B	C	C	B
63. <i>Rybotycz</i>	2	B	D	G	A
64. <i>Rzeszowa</i>	2	B	A	A	C
65. <i>Rzeszowska</i>	3	D	A	B	A
66. <i>Sandomierza</i>	2	A	A	E	C
67. <i>Sanoka</i>	2	D	D	G	B
68. <i>Serokomli</i>	2	B	D	D	A
69. <i>Skalbmierza</i>	2	A	A	E	C
70. <i>Skaryszewa</i>	2	B, C	D	D	A
71. <i>Skrzynna</i>	2	B	D	D	C
72. <i>Sosnowca</i>	3	C	C	A, C	A
73. <i>Stalowej Woli</i>	2—4	D	D	C, F	B
74. <i>Starachowic</i>	2	C, D	D	D, F	C
75. <i>Staropolska</i>	11—17	D	B, C	A, B, C	A
76. <i>Staszowa</i>	3	B, C	D	C, D	C
77. <i>Suchej Beskidzkiej</i>	2	C, D	D	G	B
78. <i>Szerzyn</i>	2	B	D	D	A
79. <i>Szczyrzyca</i>	2	A	D	D	A
80. <i>Tarnobrzaska</i>	3—7	D	B	B	B C
81. <i>Tarnogóry</i>	2	B, C	D	D	B
82. <i>Tarnowska</i>	3—4	D	A	B	B
83. <i>Tomaszowa Lubelskiego</i>	2	B, C	D	D	B
84. <i>Turobina</i>	2	B	D	A	C
85. <i>Wąwolnicy</i>	2	B	A	A	C
86. <i>Wieliczki</i>	2	B	D	C	C
87. <i>Wiślicy</i>	2	A	A	E	C

1	2	3	4	5	6
88. Włodawy	2	B, C	D	D	A
89. Zagłębie Dąbrowskie	4—13	D	C	C	C B
90. Zarszyna	2	B, C	D	D	A
91. Zatoru	2	B	A	E	C
92. Zawichostu	2	B, C	D	D	C
93. Zawierciańsko-Myszkowska	5—8	D	B	B, D	B
94. Żarnowca	2	A	A	E	A
95. Żywca	2	A, B	A	E	B

Objaśnienia:

Tekstem pogrubionym zaznaczono miejscowości posiadające w 2006 roku prawa miejskie, a tekstem pochyłym — wsie.

Typologia I: A — okres średniowieczny (XIII—XV wiek), B — okres wczesnonowoczesny (XVI—XVIII wiek), C — okres industrialny (XIX wiek — 1945 roku), D — okres powojenny (lata 1946—1989).

Typologia II: A — aglomeracja monocentryczna, B — aglomeracja policentryczna, C — konurbacja, D — interurbacja lub miasta bliźniacze;

Typologia III: A — ewolucyjny zależny, B — ewolucyjny niezależny, C — konurbacyjny, D — konkurencyjny, E — potranslacyjny, F — epifityczny, G — uzupełniający.

Typologia IV: A — zespół słabo zintegrowany, B — zespół zintegrowany, C — zespół słabo zintegrowany.

Źródło: Opracowanie własne.

dotyczyły natomiast funkcji obu miast. W Wielkopolsce „stare miasto”, zamieszkałe z reguły przez polską ludność katolicką, pełniło funkcje usługowo-handlowe (centralne). „Nowe miasto”, zamieszkiwane na ogół przez protestancką ludność niemieckojęzyczną, funkcjonowało natomiast, opierając się na eksportowej działalności produkcyjnej (funkcje wyspecjalizowane).

W dorzeczu Wisły małe miasta zamieszkałe przez ludność chrześcijańską w XVI—XVIII wieku zagrzaryzowały się lub jako takie powstawały. Rolnictwo jako dotychczasowa działalność endogeniczna zmieniało charakter na egzogeniczny wyspecjalizowany. Rozwój tzw. nowych miast opierał się tu zaś na wzmocnieniu funkcji usługowo-handlowych (centralnych) w nowo założonym ośrodku sąsiedzkim. Elementem dynamizującym i aktywizującym było niemal każdorazowo sprowadzenie grupy Żydów. W oczywisty sposób prowadziło to do dalszego ograniczania pozycji ekonomicznej stagnującego w sąsiedztwie miasteczka rolniczego. W pewnych sytuacjach układ osiedleńczy tego typu ewoluował dalej w kierunku konurbacji (Lubycza—Mosty—Potoki czy Mysłowice—Modrzejów—Niwka).

Spośród układów konurbacyjnych powstających w okresie wczesnonowoczesnym przykładem najbardziej interesującym są zespoły o funkcjach zdominowanych przez rolnictwo. Funkcja egzogeniczna sprowadzała się tu niemal wyłącznie do produkcji i eksportu (handel towarowy) produktów rolnych. Bardzo słabo rozwinięte handel detaliczny i usługi miały przede wszystkim charakter endogeniczny. W Małopolsce do tego typu skupień zaliczyć można m.in. zespół: Gliniany, Janikowo, Lasocin i Ożarów⁶ (K r z y s z t o f i k, 2003).

⁶ Pierwsza, najbardziej znana i największa, feudalna konurbacja Europy Środkowo-Wschodniej powstała na obszarze dzisiejszego miasta Poprad (tzw. popradzkie pentapolis) na Słowacji.

Aglomeracje i zespoły miejskie okresu feudalnego, jakkolwiek rozwijały się zgodnie z mechanizmami znanymi z dekad późniejszych, tworzyły formy zminimalizowane lub często wręcz karykaturalne. Przykład stanowić może powstanie i rozwój wspomnianych konurbacji rolniczych, mających bardzo wiele analogii z późniejszymi konurbacjami przemysłowo-miejskimi, których rozwój opierał się na eksploatacji węgla kamiennego.

Dla rozmieszczenia aglomeracji w Małopolsce charakterystyczne są dwa obszary koncentracji: północny i południowy. Pierwszy z nich obejmował rejon w kształcie nieregularnego trójkąta z wierzchołkami w okolicach: Częstochowy, Krosna i Żywca, i dość wyraźnie nawiązywał do zarysu feudalnego województwa krakowskiego. Drugi natomiast stanowił nieregularną formę zlokalizowaną po obu brzegach Wisły, w dół od Połańca.

Nowy etap w ewolucji układów zaglomerowanych na obszarze historycznej Małopolski przyniósł dopiero XIX wiek, przede wszystkim zaś wiek XX. Dwa podstawowe czynniki miastotwórcze tego okresu to rozwój przemysłu i komunikacji kolejowej. Industrializację jako czynnik rozwoju miast i tworzenia zespołów miejskich należy jednak rozpatrywać z dwóch różnych pozycji.

W pierwszym przypadku stanowi ona element dynamizujący rozwój miast o wcześniejszej genezie. Dotychczasowe funkcje usługowo-handlowe uzupełniane są działalnością przemysłową. Miasto wzmacnia swą pozycję w regionalnym układzie osadniczym. Znacząco zwiększa się też jego potencjał demograficzny i przestrzeń administracyjna. Po przekroczeniu pułapu około 50—100 tys. mieszkańców zaczynają działać procesy aglomeracyjne, polegające na tworzeniu w sąsiedztwie nowych miast satelitarnych o wyspecjalizowanych funkcjach, dla których z różnych powodów zabrakło miejsca w rozbudowującym się ośrodku metropolitalnym (np. Lublin — Świdnik). Ten model rozwojowy jest przykładem aglomeracji zależnej, w ramach historycznej Małopolski w wiekach XIX—XX przeżywał jednak kryzys.

Znacznie częściej na badanym obszarze występował układ niezależny. W takim przypadku rozbudowująca się metropolia wchłaniała w orbitę swych oddziaływań społeczno-ekonomicznych inne starsze miasta. Jej granice zaczęły się przybliżać do granic mniejszych ośrodków położonych w sąsiedztwie. W ten sposób Kraków po II wojnie światowej uzyskał granicę administracyjną m.in. ze Skawiną, a Nowy Sącz — ze Starym Sączem. Znacząco przybliżyły się też granice Radomia i Skaryszewa, Kielc i Chęcina czy Rzeszowa i Tyczyna. Wartościowym studium prezentującym zagadnienia związane z rozwojem tego typu aglomeracji jest opracowanie poświęcone Tarnowowi (*Studia z geografii...*, 1971). Osobną kategorię ośrodków zlokalizowanych w aglomeracjach „niezależnych” stanowiły nowe miasta przemysłowe, których rozwój nie był ściśle uwarunkowany bliskością ośro-

---

Obejmowała ona pięć miast: Poprad, Spiską Sobotę, Straże pod Tatrami, Maciejowice i Wielką. W latach 1412—1772 zespół ten z formalno-prawnego punktu widzenia należał do Polski (Małopolski). Swą odrębność w tej postaci zespół utrzymał aż do schyłku epoki feudalnej (*Dejiny Popradu*, 1998).

ka metropolitalnego. Ich industrializacja i późniejsze umiastowienie były procesami równoległymi ze zjawiskami zachodzącymi w sąsiednim dużym mieście, jak np. w Blachowni koło Częstochowy (*Powiat częstochowski...*, 1974).

Aglomeracją o bardzo indywidualnym rozwoju metropolitalnym w XIX i XX wieku był zespół miejski Krakowa. Jeszcze na przełomie XVIII i XIX wieku doszło tu do integracji przestrzennej starych miast feudalnych, tworzących model aglomeracji zależnej — Kazimierza, Kleparza i Podgórza. Pierwszym całkiem nowym miastem industrialnym zlokalizowanym w bezpośrednim sąsiedztwie Krakowa była powstała dopiero w połowie XX wieku Nowa Huta (A d a m s k i, 1975). Opóźnienie to tłumaczy się specyficznym charakterem Krakowa w dobie galicyjskiej. Kraków z tamtych lat J. P u r c h l a (1990) trafnie nazwał „miastem usługowym” (*service city*)⁷.

Stopniowa industrializacja ośrodka krakowskiego, a przede wszystkim powstanie „zależnej” interurbacji Kraków-Nowa Huta i jej późniejsza integracja administracyjna, była z kolei jedną z głównych przesłanek rozwoju powojennej aglomeracji krakowskiej (*Rozwój miasta Krakowa...*, 1979; K o r t u s, 1977; M y d e l, 1994). Należy jednak podkreślić, że większość ośrodków, które współtworzą obszar omawianego zespołu, ma starszą niż XX-wieczną genezę. Rola Krakowa polegała więc przede wszystkim na aktywizacji rozwoju miast już istniejących, a nie inicjowaniu powstania nowych miast. Przełom lat 80. i 90. XX wieku odwrócił tę zasadę, co potwierdzają następujące przykłady: przywrócenie praw miejskich Skale w 1987 roku, ale też nadanie ich Świątnikom Górnym w 1997 roku oraz trwające zabiegi o umiastowienie osiedla Zabierzów (m.in. K o ł o ś, W a r y c h - J u r a s, 2001; K w i a t e k - S o ł t y s, 2004).

Drugi model relacji uprzemysłowienia i urbanizacji na obszarze Małopolski polegał na kreowaniu zespołów miejskich przez nowe miasta przemysłowe. Ich dynamiczna industrializacja oraz wzrost przestrzenny i demograficzny miały swe przełożenie w podporządkowywaniu sobie sąsiednich przestrzeni, bez względu na ich dotychczasowy stopień zagospodarowania i rodzaj pełnionych funkcji.

Formą klasyczną jest w tym przypadku konurbacja miejska. W ewolucji układów tego typu miast na obszarze historycznej Małopolski w XIX i XX wieku wystąpiły różne modele genetyczno-rozwojowe, a zwłaszcza: konurbacyjny, epifityczny i uzupełniający.

Model konurbacyjny, polegający na kształtowaniu się sieci jednostek o w miarę podobnym potencjale demograficznym i funkcjach, a więc cechujących się pełną niezależnością rozwojową, m.in. jest charakterystyczny dla czterech dawnych miast górniczych: Kazimierza Górniczego, Klimontowa, Porąbki i Zagórza. Podobny charakter miał też inny zespół miejski, którego rozwój opierał się na

---

⁷ Pod pojęciem tym należy rozumieć ośrodki, których rozwój w XIX i XX wieku opierał się na funkcjach usługowych (w dużej mierze tzw. pozaekonomicznych i niematerialnych). Przemysł i komunikacja kolejowa miały w tym przypadku ograniczony charakter (por. P u r c h l a, 1990, s. 15—17).

przemysłu paliwowo-energetycznym, tj.: Grodziec, Łagisza, Wojkowice (*Miasta polskie w Tysiącleciu*, T. 1—2, 1965—1967). Obie mikrokonurbacje w latach 70. XX wieku zostały włączone odpowiednio do Sosnowca i Będzina.

Najcharakterystyczniejszą cechą procesów urbanizacji na omawianym obszarze było jednak tworzenie zespołów miejskich, w których nowe miasta nie tylko współistniały, ale zaczęły podporządkowywać sobie inne, starsze ośrodki miejskie. Taki model rozwojowy zdefiniowaliśmy jako epifityczny. Przybierał on dwie formy: interurbacyjną i konurbacyjną. Granicę podziału wyznacza w tym przypadku liczba miast współtworzących daną formę osadniczą — dwa w przypadku interurbacji, trzy lub więcej w wypadku konurbacji. Przykłady epifitycznych interurbacji to: Starachowice-Wierzbnik czy Stalowa Wola-Rozwadów. Wspomnieć też należy o zespołach: Sosnowiec-Modrzejów, Sosnowiec-Niwka, Myszków-Mrzygłód czy Zawiercie-Kromolów⁸, gdzie w granicach administracyjnych miasta przemysłowego znalazła się miejscowość pozbawiona już wcześniej praw miejskich.

Z kolei forma konurbacyjna była dobrze widoczna w rozwoju Zagłębia Dąbrowskiego. Dwa XX-wieczne miasta górniczo-przemysłowe — Sosnowiec i Dąbrowa Górnicza, zdominowały do pewnego stopnia dwa starsze miasta o genezie feudalnej: Będzin i Czeladź. Jednak żadne nie uzyskało tak znaczącej przewagi, jak to ma miejsce w przypadku aglomeracji *sensu stricto*. Cały zespół zaś współcześnie stanowi fragment konurbacji katowickiej.

Interesującą kwestią jest aktualnie (2008 roku) inicjatywa integracji polityczno-administracyjnej konurbacji katowickiej w obrębie jej rdzenia skupiającego 17 miast oraz kilka mniejszych ośrodków strefy peryferyjnej. Jednostka ta pomieściłaby także 5 miast małopolskich: Sosnowiec, Dąbrowę Górniczą, Jaworzno, Będzin i Czeladź. Wydaje się, że projekt ten powinien w ciągu 3—5 lat doprowadzić do powstania nowej metropolii w wymiarze nie tylko krajowym, ale i europejskim.

Formą przejściową między klasyczną aglomeracją a konurbacją jest aglomeracja policentryczna. Na omawianym obszarze jednostki tego typu ukształtowały się m.in. w zespole staropolskim, tarnobrzesckim i zawierciańsko-myszkowskim. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z dwoma dużymi ośrodkami: Kielcami i Radomiem, oraz trzema miastami średnimi: Ostrowcem Świętokrzyskim, Skarżysko-Kamienną i Starachowicami. Ten ostatni zespół tworzy w zasadzie liniowy układ konurbacyjny. Każde z pięciu wymienionych miast ma jednocześnie ośrodki satelitarne, ściśle z nim powiązane (por. Żurk, 1975).

Podobna sytuacja ma miejsce w rejonie ujścia Sanu do Wisły. Centra lokalnej aglomeracji policentrycznej wyznaczają: Tarnobrzeg, Stalowa Wola i Sandomierz. Każde z tych miast ma w swym otoczeniu co najmniej dwa ośrodki podporządkowane (por. m.in. Sakowska-Knap, 1991).

---

⁸ Do tego typu w dużym stopniu nawiązuje także zespół: Ostrowiec Świętokrzyski-Denków. W przeciwieństwie do wymienionych przykładów, Ostrowiec Świętokrzyski powstał jeszcze w okresie feudalnym, a w okresie industrialnym jedynie bardzo dynamicznie się rozwinął.

Współcześnie działające procesy urbanizacji opierające się w dużej mierze na szybkiej komunikacji, przy jednocześnie zwiększającej się indywidualizacji w rozwoju poszczególnych jednostek osadniczych, powodują wyraźne zmiany w pojmowaniu obszarów zaglomerowanych. Przewartościowaniu podlega zwłaszcza element pomiaru odległości jako skali przestrzeni. Ta, z uwagi na coraz krótszy czas jej pokonywania, powoduje nieustanne „przybliżanie się” miast do siebie. W odniesieniu do regionu Małopolski na tym tle nadal aktualne pozostaje pytanie o powstanie formy osadniczej typu megalopolis czy układów bipolarnych (m.in. *Multipolar Patterns...*, 2002; *Bipolarny rozwój...*, 2003). Czy obecny kształt i struktura aglomeracji miejskich w południowej i południowo-wschodniej Polsce pozwalają już na takie ich traktowanie? Autor niniejszego artykułu uważa, że tak. Przemawiają za tym wyraźne zgrupowania obszarów zaglomerowanych oraz specyfika procesów ekonomicznych, demograficznych czy społecznych, które w coraz większym stopniu przybierają tu charakter wyspecjalizowanych powiązań sieciowych. Do formy o charakterze megalopolis śląsko-małopolskiego zaliczyć trzeba: aglomerację krakowską, aglomerację tarnowską, aglomerację rzeszowską, zespół aglomeracji województwa śląskiego, aglomerację opolską i aglomerację wrocławską. Rdzenie o charakterze metropolitalnym stanowią w tym układzie Kraków i Wrocław. W najbliższym okresie charakter taki zyskają także Katowice.

Układy zaglomerowane na obszarze Małopolski przeszły więc w ciągu 800 lat wyraźną ewolucję, poczynawszy od średniowiecznych zespołów bliźniaczych, przez znacznych rozmiarów XX-wieczne aglomeracje i konurbacje, po kształtujące się obecnie formy o charakterze megalopolis. Różne też były czynniki ich genezy:

- w epoce feudalnej: m.in. transport i handel wiślany oraz czynniki przyrodnicze i obronne;
- na przełomie XIX i XX wieku: m.in. rozwój górnictwa i tzw. przemysłów tradycyjnych oraz transportu kolejowego;
- na przełomie XX i XXI wieku: m.in. powstanie nowoczesnych branż usługowych i produkcyjnych, zintegrowanych rozbudowywanym systemem autostrad.

Rozwój ten przebiegał różnie: ewolucyjnie i trwale w Krakowie i jego otoczeniu, ewolucyjnie i nietrwale nad dolnym Wieprzem, dynamicznie i trwale zaś w Zagłębiu Dąbrowskim.

LITERATURA

- Adam ski F., 1975: Nowa Huta na tle procesów urbanizacyjnych polski powojennej. *Roczn. Nauk Społ.*, T. 3, s. 223—237.
- Aglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia, 1973. *Biuletyn KPZK PAN* [PWN, Warszawa], z. 79.

- Atlas Miasta Krakowa, 1998. Red. J. Wołski. PPWK, Warszawa—Wrocław.
- Atlas Rzeczypospolitej Polskiej, 1993—1997. Red. M. Najgrowski. Główny Geodeta Kraju, Warszawa.
- Bartkowski T., 1981: Transurbacje miast Wielkopolski i niektóre zagadnienia przestrzenno-planistyczne. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Belzyt L., 1999: Kraków i Praga około 1600 roku. Porównanie topograficznych i demograficznych aspektów struktury społecznej i etnicznej dwóch metropolii Europy Środkowo-Wschodniej. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Bipolarny rozwój aglomeracji — kierunki rozwoju układów bipolarnych, 2003. Red. Z. Ziolo. Biuletyn KPZK PAN [KPZK PAN, Warszawa], z. 209.
- Cendrowska R., 1983: Rozmieszczenie ludności i miejsc pracy pozarolniczej a kształtowanie się aglomeracji staropolskiej. W: Prognozy rozwoju systemów osadniczych. Osadnictwo miejskie i wiejskie. PWN, Warszawa—Łódź, s. 26—64.
- Czaharowski A., 1991: Początki „Nowych Miast” w państwie krzyżackim. W: Czas — Przestrzeń — Praca w dawnych miastach. Red. A. Wyrobisz, M. Tymowski. PWN, Warszawa, s. 47—55.
- Dejiny Popradu, 1998. Red. I. Chalupický. Vydavateľstvo ORIENS, Košice.
- Dumała K., 1973: Początki dąbrowskiej aglomeracji przemysłowej. Układ przestrzenny i formy budownictwa. Kwart. Hist. Arch. Urban., z. 1, s. 51—96.
- Gasidło K., 2006: O organizacji przestrzennej centralnego obszaru Aglomeracji Górnośląskiej. Probl. Ekol., 3, s. 143—150.
- Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918—1993. Kierunki badań naukowych. T. 2, 1994. Red. S. Liszewski. PTG, Łódź.
- Gontarski Z., 1980: Obszary metropolitalne w Polsce. Biuletyn KPZK PAN [PWN, Warszawa], z. 109.
- Grabowski E., 1914: Skupienia miejskie w Królestwie Polskim. Skład Główny w Księgarni E. Wende S-ka, Warszawa.
- Iwanicka-Lyra E., 1969: Delimitacja aglomeracji wielkomiejskich w Polsce. Prace IG PAN [PWN, Warszawa], nr 76.
- Jagielski A., 1989: Aglomeracje miejskie i migracje stałe w systemie osadniczym. W: Współczesne przemiany regionalnych systemów osadniczych w Polsce. Red. P. Korcelli, A. Gawryszewski. Prace Geogr. IGiPZ PAN [Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź], nr 152, s. 77—88.
- Jałowiecki B., 2002: Zarządzanie rozwojem aglomeracji miejskich. WSFiZ w Białymstoku, Białystok.
- Kaplan D.H., Wheeler J.O., Holloway S.R., Hodler T.W., 2004: Urban Geography. John Wiley & Sons, Inc., Hoboken.
- Karłowicz R., 1978: Rozwój wielkich aglomeracji w Polsce. PWN, Warszawa.
- Kiryk F., 1980: Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia. Kwart. Hist. Kult. Mater., z. 4, s. 373—385.
- Kołoś A., Warych-Juras A., 2001: Małe miasta w okresie transformacji na przykładzie Świątnik Górnych i Skały w powiecie krakowskim. W: Człowiek i przestrzeń. Profesorowi A. Jełonkowi w 70. rocznicę urodzin. Red. B. Kortus. IGiGP Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 157—169.
- Kortus B., 1977: Rola i funkcje aglomeracji Krakowa. W: Rola i funkcje aglomeracji miejskich (na przykładzie Krakowa i Ostrawy). Red. B. Kortus. PTG, Kraków, s. 16—20.
- Krzysztofik R., 2003: Rozmieszczenie miast i umiastowienie obszaru Polski w okresie od XIII do XX wieku. Maszynopis rozprawy doktorskiej. WNoZ Uniwersytet Śląski, Sosnowiec.

- Krzysztofik R., 2007: Lokacje miast na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kuciński K., Kudłacz T., Markowski T., Ziobrowski Z., 2002: Zintegrowany rozwój aglomeracji a konkurencyjność polskiej przestrzeni. *Studia KPZK PAN* [Warszawa], T. 111.
- Kulejewska-Topolska Z., 1969: Struktura prawna aglomeracji osadniczej Poznania od XV do końca XVIII wieku. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Kwiatkiewicz A., 2004: Małe miasta województwa małopolskiego w okresie transformacji systemowej. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Leszczycki S., Eberhardt P., Heřman S., 1971: Aglomeracje miejsko-przemysłowe w Polsce 1966—2000. *Biuletyn KPZK PAN* [PWN, Warszawa], z. 67.
- Lisowski S., Maik W., 2000: Osadnictwo. *Geogr. Świata* [Wydawnictwo „Kurpisz”, Poznań], T. 19.
- Malisz B., 1966: Zarys teorii kształtowania układów osadniczych. Wydawnictwo „Arkady”, Warszawa.
- Mazurkiewicz J., 1956: Jurydyki lubelskie. Ossolineum, Wrocław.
- Miasta polskie w Tysiącleciu, T. 1, 1965. Red. M. Siuchniński. Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź.
- Miasta polskie w Tysiącleciu, T. 2, 1967. Red. M. Siuchniński. Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź.
- Multipolar patterns of urban development — Polish perspective, 2002. Red. T. Matkowski, T. Marszał. *Biuletyn KPZK PAN* [Warszawa], z. 201.
- Mydel R., 1994: Rozwój urbanistyczny miasta Krakowa po drugiej wojnie światowej. Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków.
- Nietysza M., 1986—1987: Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim w latach 1865—1914. PWN, Warszawa.
- Pacione M., 2005: Urban Geography. A Global Perspective. Routledge, New York.
- Pakuła L., 1987: Główne współczesne problemy aglomeracji wielkoprzemysłowej GOP-u. W: „Roczniki Naukowo-Dydaktyczne WSP w Krakowie”. *Prace Geograficzne*. T. 11. Kraków, s. 33—54.
- Powiat częstochowski. Szkice monograficzne, 1974. Red. M. Stańczyk. Towarzystwo Popierania Kultury Regionalnej w Częstochowie, Częstochowa.
- Purchla J., 1990: Pozaekonomiczne czynniki rozwoju Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej. Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków.
- Rajman J., 2004: Kraków — zespół osadniczy — proces lokacji — mieszczanie do roku 1333. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Rozwój miasta Krakowa w latach 1965—1975, 1979: Prezydium Rady Miejskiej m. Krakowa, Kraków.
- Rykiel Z., 1978: Miejsce aglomeracji wielkomiejskich w przestrzeni społeczno-gospodarczej Polski. *Prace Geogr. IGiPZ PAN* [PWN, Warszawa], nr 128.
- Sakowska-Knap B., 1991: Zespół miast Tarnobrzeg—Sandomierz—Stalowa Wola. Wydawnictwo Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
- Studia z geografii średnich miast w Polsce. Problematyka Tarnowa, 1971. Red. K. Dzięwoński, M. Kiełczewska-Zaleska, E. Iwanicka-Lyra. *Prace Geogr. IG PAN* [PWN, Warszawa], nr 82.
- Wdowiak W., 1965: Miasto — skupisko miejskie — obszar umiastowiony. *Miasto*, z. 4, s. 1—11.
- Wróblewska G., 1977: Rozplanowanie nowożytnych miast w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII wieku. PWN, Warszawa—Poznań.

- Wyrozumski J., 1996: Przedlokacyjna aglomeracja osadnicza Krakowa a gmina miejska na prawie niemieckim. W: *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*. T. 1. Red. M. Bogucka, A. Czacharowski. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 109—116.
- Żaki A., 1974: Wędrówki Sącza. O rozwoju sądeckiego ośrodka osadniczego do schyłku XIII stulecia. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Żurek A., 1975: Struktura przestrzenna przepływów ludności miast województwa kieleckiego. *Prace Geogr. IGiPZ PAN* [Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk], nr 113.

Роберт Кшиштофик

РАЗМЕЩЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРОВАННЫХ ФОРМ НА ТЕРРИТОРИИ МАЛОЙ ПОЛЬШИ С XIII ПО XX ВЕК

Резюме

В статье освещено развитие и специфику агломерованных форм на территории исторической Малопольши с динамическим подходом к теме в период с XIII по XX век. По причине сильного отличия форм и долгий период исследования предложено индивидуальные методы измерения размещения посёлков. Статья обращает внимание и на самые важные детерминанты формирующие сагломеризованные ансамбли, как и некоторые индивидуальные признаки отдельных городских скоплений.

Robert Krzysztofik

DISTRIBUTION AND DEVELOPMENT OF URBAN AGGLOMERATIONS IN THE AREA OF THE LITTLE POLAND SINCE XIII TO XX CENTURY

Summary

In this paper, development and specificity of agglomeration form on the area of historical The Little Poland since 13th to 20th century, is discussed. Herein, author investigates urbanization process as typical dynamic feature in space. A great complication of settlement forms as well as long time of research caused to introduce an individual method to investigate of settlement patterns. In conclusion the most important factors as well as individual features all agglomerations, are offered.